

CHAPTER 11

Το τέλος του Ανατολικού Ζητήματος 1908-1923

Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι

Η τύχη της Μακεδονίας κρίθηκε σε μεγάλο βαθμό από τις εξελίξεις μετά το 1908, μετά δηλαδή την επανάσταση των Νεοτούρκων τον Ιούλιο του έτους αυτού στη Θεσσαλονίκη. Οι αξιωματικοί της οργάνωσης "Ένωση και Πρόοδος" επιδίωκαν να επιβάλουν συνταγματικές μεταρρυθμίσεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία με σκοπό να ανακόψουν την παρακμή της και τις ξένες επεμβάσεις. Εν όψει της επιδείνωσης των εθνικών ανταγωνισμών ο αυστριακός υπουργός εξωτερικών κόμης Alois von Aehrenthal αποφάσισε να προχωρήσει στην προσάρτηση της Βοσνίας και της Ερζεγοβίνης στην Αυστρία. Για να το επιτύχει, αφ' ενός προέβη σε μυστική αυστρο-ρωσική "συμφωνία" με το Ρώσο ομόλογό του Αλέξανδρο Izvolski το Σεπτέμβριο με αντάλλαγμα την ικανοποίηση των ρωσικών αξιώσεων για την αναθεώρηση του καθεστώτος των Στενών. Αφ' ετέρου στήριξε τον Βούλγαρο βασιλιά Φερδινάνδο στην ανακήρυξη της ανεξαρτησίας της Βουλγαρίας στις 5 Οκτωβρίου 1908. Μία ημέρα αργότερα η Αυστρία απροειδοποίητα διακήρυξε την προσάρτηση της Βοσνία και της Ερζεγοβίνης, αφήνοντας το Ρώσο υπουργό εξωτερικών εκτεθειμένο και εξαπατημένο. Το αυστριακό αυτό πραξικόπημα προκάλεσε βαθύ ρήγμα ανάμεσα στις δύο μεγάλες δυνάμεις και ενεργότερη ανάμιξη της Ρωσίας στα Βαλκάνια. Δημιούργησε επίσης αγεφύρωτο μίσος των Σέρβων εθνικιστών κατά της Διπλής Μοναρχίας. Πάνω στις εξελίξεις αυτές οικοδομήθηκαν οι

μετέπειτα βαλκανικές συνεννοήσεις, οι οποίες οδήγησαν στους Βαλκανικούς Πολέμους.

Ειδικότερα στην Ελλάδα τα παραπάνω γεγονότα προκάλεσαν ιδιαίτερη αβεβαιότητα, κυρίως στους κόλπους των αξιωματικών του στρατού, οι οποίοι συγκρότησαν τον Στρατιωτικό Σύνδεσμο, που τον Αύγουστο του 1909 πραγματοποίησε το κίνημα στο Γουδί με αιτήματα μεταρρυθμιστικού χαρακτήρα.¹ Τα αιτήματα αυτά αφορούσαν τη γενικότερη συγκρότηση του κράτους, το καθεστώς των ενόπλων δυνάμεων και το ρόλο των παλαιών πολιτικών δυνάμεων.

Ο κοινός πόλεμος των βαλκανικών κρατών κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας το 1912 βασίστηκε στις μεταξύ τους διμερείς συμμαχίες του ίδιου έτους, τις οποίες είχε καλλιεργήσει η ρωσική διπλωματία. Στόχος της Ρωσίας ήταν να ενθαρρύνει συμμαχίες των βαλκανικών κρατών ως αναχωμάτων στην αυστριακή διείσδυση, από την οποία διείσδυε κινδύνευαν τα ρωσικά συμφέροντα. Ωστόσο είναι σαφές ότι οι επιδιώξεις της Ρωσίας οδήγησαν σε απρόβλεπτα και ανεπιθύμητα για την ίδια αποτελέσματα. Η πρώτη από αυτές τις διμερείς συμφωνίες πραγματοποιήθηκε μεταξύ Σερβίας και Βουλγαρίας. Η βουλγαροσερβική συμμαχία της 1 Μαρτίου 1912 (νη) δέσμευε τις δύο χώρες να υποστηρίξουν η μία την άλλη σε περίπτωση επίθεσης Μεγάλης Δύναμης κατά βαλκανικών εδαφών με τρόπο που θα έθιγε τα εθνικά συμφέροντα της άλλης συμβαλλόμενης χώρας, ή αν υφίστατο επίθεση από τρίτη χώρα. Η συνθήκη περιλάμβανε συμφωνία για τις ελάχιστες εδαφικές αξιώσεις κάθε πλευράς και όριζε τη Ρωσία ως διαιτητή για τις όποιες διαφορές μεταξύ των δύο κρατών. Η Ελλάδα, που δεν ήθελε να μείνει αποκλεισμένη από την ενδοβαλκανική συνεννόηση, υπέγραψε συμμαχία με την Βουλγαρία στις 30 Μαΐου 1912 (νη) και περιοριζόταν στη δέσμευση για ένοπλη υποστήριξη στην περίπτωση οθωμανικής επίθεσης ή παραβίασης των δικαιωμάτων της άλλης συμβαλλόμενης χώρας.

1. Βλ. το επόμενο κεφάλαιο.

Ενώ εξελίσσετο αυτό το διπλωματικό παρασκήνιο ήταν έντονη η πίεση από τους βουλευτές της κρητικής εθνοσυνέλευσης να γίνουν δεκτοί από την ελληνική βουλή και να πραγματοποιήσουν έτσι *de facto* την ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα. Ωστόσο ο πρωθυπουργός Ελευθέριος Βενιζέλος δεν επρόκειτο να διακινδυνεύσει επίθεση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και απώλεια της ελληνικής προοπτικής στη διανομή της Μακεδονίας. Για να αποφύγει την είσοδο των Κρητών στην ελληνική βουλή ο Βενιζέλος κήρυξε πρόωρα τη λήξη της βουλευτικής συνόδου.

Στην επικείμενη σύγκρουση με την Οθωμανική Αυτοκρατορία ιδιαίτερα αξιόλογος επρόκειτο να είναι ο ρόλος του ελληνικού στόλου. Η επίθεση ξεκίνησε στις 5/18 Οκτωβρίου 1912, την ημέρα της υπογραφής της συνθήκης ειρήνης του Ouchy, με την οποία επισφραγίστηκε η ήττα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στον Ιταλοτουρκικό πόλεμο του 1911 και η παραχώρηση στην Ιταλία των Δωδεκανήσων, ενώ ταυτόχρονα έγιναν δεκτοί οι Κρήτες βουλευτές στην ελληνική βουλή.

Χωρίς αμφιβολία η κρισιμότερη εξέλιξη στον πόλεμο ήταν η είσοδος του ελληνικού στρατού στη Θεσσαλονίκη λίγες ώρες πριν από τους Βουλγάρους, στις 26 Οκτωβρίου/8 Νοεμβρίου 1912. Προκειμένου να τονιστεί ο ελληνικός χαρακτήρας της πόλης και το ελληνικό ενδιαφέρον για αυτήν, ο βασιλιάς Γεώργιος εγκαταστάθηκε στη Θεσσαλονίκη, όπου δολοφονήθηκε στις 5/18 Μαρτίου 1913. Τον διαδέχθηκε ο γιός του Κωνσταντίνος, ο οποίος επρόκειτο να προσανατολίσει την πολιτική του ελληνικού θρόνου προς το άρμα της Γερμανίας, με την οποία τον συνέδεε άλλωστε δυναστική σχέση.² Στη συνθήκη του Λονδίνου στις 17/30 Μαΐου 1913, με την οποία τερματιζόταν ο Πρώτος Βαλκανικός Πόλεμος, η Οθωμανική Αυτοκρατορία παραχώρουσε στα βαλκανικά κράτη στο σύνολό τους τις ευρωπαϊκές της κτήσεις και την Κρήτη, εκτός από την Αλβανία και την Ανατολική Θράκη, ανατολικά της γραμμής Αΐνου-Μηδείας, και την Κωνσταντινούπολη. Η τύχη και η οροθέτηση της Αλβανίας, η

2. Είχε παντρευτεί τη Σοφία, αδελφή του γερμανού αυτοκράτορα Γουλιέλμου Β'.

τύχη των νησιών του Αιγαίου και της χερσονήσου του Άθωνος ρητά ανατίθεντο στη Διάσκεψη των Πρεσβευτών των Μεγάλων Δυνάμεων στο Λονδίνο. Στη συνέχεια θα ακολουθούσαν διμερείς συνθήκες των νικητών του πολέμου με την Οθωμανική Αυτοκρατορία.^{3σ}

Η επιδείνωση όμως των σχέσεων με τη Βουλγαρία οδήγησε την Ελλάδα και τη Σερβία να υπογράψουν συνθήκη την 1 Μαΐου. Η διανομή των εδαφών ανάμεσα στα ίδια τα βαλκανικά κράτη ακολούθησε έναν ιδιαίτερα αιματηρό Δεύτερο Βαλκανικό Πόλεμο, που ξέσπασε στο τέλος του Ιουνίου με επίθεση της Βουλγαρίας εναντίον των πρώην συμμάχων της. Σύντομα όμως, απομονωμένη και περικυκλωμένη, συνθηκολόγησε.

Το ενισχυμένο πολιτικό βάρος των ίδιων των βαλκανικών κρατών, στο οποίο έχει ήδη γίνει αναφορά παραπάνω, αντανakλάται και από την επιλογή της πόλης, το Βουκουρέστι, στο οποίο υπογράφηκε η συνθήκη για τον τερματισμό του Δεύτερου Βαλκανικού Πολέμου στις 28 Ιουλίου/10 Αυγούστου 1913 μεταξύ, αφ'ενός της Ελλάδας, της Σερβίας, του Μαυροβουνίου και της Ρουμανίας, αφ'ετέρου της Βουλγαρίας. Η Ελλάδα εξασφάλισε το νότιο τμήμα της Μακεδονίας έως και την Καβάλα και την Κρήτη, ενώ η Βουλγαρία αποκόμισε τη Δυτική Θράκη, η οποία της έδινε τη διέξοδο στο Αιγαίο, που επιθυμούσε. Πέρα όμως από τους ενδοβαλκανικούς συμβιβασμούς για την τύχη της Μακεδονίας, οι παραπέρα λύσεις για τις υπόλοιπες απελευθερωμένες περιοχές της Ηπείρου, της Αλβανίας και των νησιών του Αιγαίου, προσέκρουσαν σε αξιώσεις της Ιταλίας, της Αυστρίας αλλά και της Πύλης και στην αντιπαράθεση των δυνάμεων αυτών με τα ελληνικά και τα σερβικά συμφέροντα. Η επίλυση των διαφορών αυτών δεν κατορθώθηκε πριν από την έκρηξη του ευρωπαϊκού πολέμου τον Αύγουστο του 1914.

3. Μεταξύ Ελλάδας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας υπογράφηκε η Συνθήκη των Αθηνών. Βλ. παρακάτω.

Η Συνθήκη του Βουκουρεστίου για την Ελλάδα απέφερε για τη χώρα εδαφική επέκταση κατά 68% ενώ ο πληθυσμός αυξήθηκε κατά περίπου 80%. Παρά δε την μεγάλη στρατιωτική δαπάνη που απαίτησε ο πόλεμος αύξησε τα καλλιεργήσιμα εδάφη της κατά περίπου 55%. Η κατάσαστη των νέων εδαφών όμως ήταν τέτοια που μόνο μετά από σοβαρές επενδύσεις σε εγγαιοβελτιωτικά έργα θα μπορούσαν να γίνουν αποδοτικά. Η εδαφική και πληθυσμιακή αύξηση όμως δημιουργούσε για την Ελλάδα νέες προκλήσεις. Η νέα χερσαία συνοριακή γραμμή ήταν ιδιαίτερα εκτεταμένη, ενώ το ελληνικό βασίλειο συνόρευε, όχι μόνο με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, όπως συνέβαινε ως τότε, αλλά επιπλέον και με τη Βουλγαρία, τη Σερβία και την υπό διαμόρφωση Αλβανία. Με την προσθήκη της Μακεδονίας η πληθυσμιακή σύνθεση της χώρας τώρα περιλάμβανε μεγάλη μερίδα αλλοεθνών και αλλόγλωσσων κατοίκων, όπως ήσαν οι μουσουλμάνοι, σλαβόφωνοι, βλάχοι, αλβανοί και εβραίοι. Η επίσημη πολιτική της κυβέρνησης Βενιζέλου υποσχόταν ισοπολιτεία προς τις μειονότητες αυτές. Η ελληνοτουρκική συνθήκη των Αθηνών (1/14 Νοεμβρίου 1913) κατοχύρωνε τα ατομικά, θρησκευτικά και οικονομικά δικαιώματα των μουσουλμάνων και των μουσουλμανικών κοινοτήτων στην Ελλάδα.

Ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος

Η Ευρωπαϊκή Συμφωνία άλλωστε εξαντλούσε την ικανότητά της να διαχειρίζεται τις ενδευρωπαϊκές κρίσεις, μεταξύ αυτών και τις κρίσεις του Ανατολικού Ζητήματος. Η σύγκρουση μεταξύ Σερβίας και Αυστροουγγαρίας, την οποία πυροδότησε στις 28 Ιουνίου 1914 η δολοφονία του αρχιδούκα της Αυστρίας Φραγκίσκου Φερδινάνδου με τη σύζυγό του στην πρωτεύουσα της Βοσνίας Σαράγιεβο από Σέρβους εθνικιστές, απέβη η τελευταία κρίση του Ανατολικού Ζητήματος, η οποία ξεπερνούσε τις διαχειριστικές δυνατότητες της Ευρωπαϊκής Συμφωνίας. Εξ αιτίας της απόφασης της Αυστρίας να εξωθήσει την αντιπαράθεση σε πολεμική αναμέτρηση, το σύνολο της ηπειρωτικής Ευρώπης παρασύρθηκε σε

γενικευμένη σύρραξη. Εξ αιτίας όμως της σταθερής βρετανικής πρακτικής να μην επιτρέπει σε καμιά από τις μεγάλες ηπειρωτικές δυνάμεις τον έλεγχο των στενών της Μάγχης, η Βρετανία κήρυξε τον πόλεμο στη Γερμανία στις 4 Αυγούστου, μόλις η τελευταία προχώρησε στην παραβίαση της ουδετερότητας του Βελγίου για να επιτεθεί στη Γαλλία. Ο πόλεμος του 1914 λοιπόν περνούσε και σε αναμέτρηση στις θάλασσες, προοπτική η οποία θα καθιστούσε τον πολιτικό και στρατιωτικό έλεγχο της Ελλάδας επιμέρους πεδίο της ευρύτερης σύγκρουσης.

Από τη σκοπιά της ελληνικής πολιτικής: η χώρα αντιμετώπισε και πάλι το δίλημμα ανάμεσα στα συμφέροντα, που προέκυπταν από το θαλάσσιο, φιλοδυτικό της προσανατολισμό, και τη βόρεια χερσαία, φιλογερμανική, αυτή τη φορά, προοπτική. Η πρώτη είχε ως κύριο εκφραστή της τον πρωθυπουργό Ελευθέριο Βενιζέλο και υποστήριζε την είσοδο της χώρας στον πόλεμο στο πλευρό της Τριπλής Συνεννόησης (Βρετανίας, Γαλλίας, Ρωσίας), ενώ η δεύτερη εκφραζόταν από τον βασιλιά Κωνσταντίνο, γαμβρό του Κάιζερ Γουλιέλμου της Γερμανίας, και υποστήριζε την τήρηση ουδετερότητας. Η διαίρεση εξελίχθηκε στην βαθειά πολιτική σύγκρουση που αποκλήθηκε *Εθνικός Διχασμός* και χώρισε την ελληνική κοινωνία από την πολιτειακή της κορυφή, ως το στράτευμα, την πολιτική και πνευματική ηγεσία και την κοινωνική βάση της χώρας. Πυροδότησε δε στην ελληνική κοινωνία τη σοβαρότερη, μετά την Ελληνική Επανάσταση, *κρίση νομιμοποίησης* έναντι των θεσμών.

Η διαφωνία θρόνου και κυβέρνησης είχε και συνταγματική διάσταση, η οποία αφορούσε την αρμοδιότητα άσκησης της εξωτερικής πολιτικής. Η πλευρά του θρόνου ισχυριζόταν ότι συνέχιζε την παλαιότερη πρακτική, σύμφωνα με την οποία ο βασιλιάς Γεώργιος ασκούσε εξωτερική πολιτική κατά τις επαφές του με τις ευρωπαϊκές αυλές. Αντίθετα ο Βενιζέλος θεωρούσε ότι συνταγματικά υπεύθυνη για την άσκηση πολιτικής ήταν η κυβέρνηση. Ο Βενιζέλος όμως εξαναγκάστηκε σε

παραίτηση από την πρωθυπουργία την 24 Σεπτεμβρίου 1915 και μάλιστα τέσσερις μόλις μήνες αφού είχε κερδίσει τις βουλευτικές εκλογές της 31 Μαΐου 1915. Με την παραίτηση αυτή σημειώνεται η σοβαρότερη από τις παραβιάσεις της αρχής της δεδηλωμένης, αρχής που είχε αποτελέσει θεμέλιο της ελληνικής κοινοβουλευτικής παράδοσης από το 1875.

Οι ανάγκες του πολέμου στο νότιο ευρωπαϊκό μέτωπο έκριναν την εξέλιξη της πολιτικής κρίσης στην Ελλάδα. Η ρευστότητα παρατεινόταν εξαιτίας των προσπαθειών των δύο εμπόλεμων συνασπισμών να προσεταιριστούν συμμάχους από την περιοχή. Η είσοδος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας τον Νοέμβριο του 1914 και της Βουλγαρίας τον Οκτώβριο του 1915 στο πλευρό της Γερμανίας κατέστησαν για την Ελλάδα την κατάσταση ιδιαίτερα πιεστική. Η εθνικιστική κυβέρνηση των Νεότουρκων στην Κωνσταντινούπολη υπό τον Ταλάτ είχε ξεκινήσει διώξεις εναντίον των Ελλήνων της αυτοκρατορίας. Ο Βενιζέλος και η κυβέρνησή του εγκαταστάθηκαν στη Θεσσαλονίκη τον Οκτώβριο 1916, όπου ήδη είχαν αποβιβαστεί το 1915 σημαντικά γαλλικά και βρετανικά στρατιωτικά τμήματα και η ελληνική επικράτεια διχάστηκε. Με στόχο την προστασία του βαλκανικού μετώπου, η χώρα υποβλήθηκε σε ναυτικό αποκλεισμό από το Δεκέμβριο του 1916. Τον Ιούνιο 1917, μετά απο τελεσίγραφο της Βρετανίας και της Γαλλίας, που επικαλέστηκαν την ιδιότητα των εγγυητών του ελληνικού συνταγματικού καθεστώτος, ο Κωνσταντίνος υποχρεώθηκε σε απομάκρυνση από το θρόνο και εξορία και η κυβέρνηση του Βενιζέλου επανήλθε στην πρωτεύουσα. Στη συνέχεια η Ελλάδα συμμετείχε πλέον στον πόλεμο στο πλευρό των δυνάμεων της Entente. Οι εξελίξεις αυτές άφησαν την ελληνική πολιτεία τραυματισμένη από τον εθνικό διχασμό. Ωστόσο η συμβολή του μακεδονικού μετώπου υπήρξε αποφασιστική στην τελική έκβαση του πολέμου: στην απελευθέρωση της Σερβίας, την υποχώρηση των Κεντρικών Δυνάμεων από τα Βαλκάνια και τη διάλυση της Διπλής Μοναρχίας από τις επαναστατημένες σλαβικές εθνότητες.

Η ειρήνη

Έτσι, η Ελλάδα είχε δημιουργήσει προσδοκίες από τις διαπραγματεύσεις με τις νικήτριες δυνάμεις, που είχαν συγκεντρωθεί στο Παρίσι για τη σύναψη της ειρήνης. Η χώρα εκπροσωπείτο από τον ίδιο τον πρωθυπουργό.

Αποφασιστική για την έκβαση του πολέμου ήταν η είσοδος των Ηνωμένων Πολιτειών στο πλευρό της Entente τον Απρίλιο 1917. Ο δε πρόεδρος Woodrow Wilson περιέγραψε τους στόχους των ΗΠΑ για την τελική ειρήνη σε ομιλία του στο Κογκρέσο της 8 Ιανουαρίου 1918 στα "Δεκατέσσερα Σημεία", που αποτέλεσαν τη βάση για την οικοδόμηση του μεταπολεμικού κόσμου στο συνέδριο της ειρήνης. Η νέα εποχή χαρακτηρίστηκε από την ευρύτερη δυνατή νομιμοποίηση της αρχής των εθνοτήτων, πάνω στην οποία θα βασιζόταν η διεθνής τάξη, με εγγυητή ένα νέο οργανισμό, την Κοινωνία των Εθνών, στον οποίο θα μετείχαν όλα τα κράτη ισότιμα. Κατά τη διάρκεια όμως του πολέμου οι δύο συνασπισμοί, η Entente και οι Κεντρικές Δυνάμεις⁴, είχαν προσπαθήσει να προσεταιριστούν συμμάχους με υποσχέσεις, που συχνά παρέβαιναν την αρχή των εθνοτήτων, και προετοίμαζαν μελλοντικές συγκρούσεις, όπως εκείνη ανάμεσα στα συμφέροντα της Ιταλίας και τις αξιώσεις της Ελλάδας στη Μικρά Ασία μετά το 1919. Επί πλέον στην Κοινωνία των Εθνών δεν μετείχαν αρχικά ούτε η Γερμανία, ούτε η Ρωσία ούτε οι Ηνωμένες Πολιτείες. Η τελευταία μάλιστα δύναμη, που είχε πρωτοστατήσει στη διαμόρφωση των ισορροπιών στις συνθήκες της διάσκεψης των Παρισίων, μετά τις αμερικανικές εκλογές του 1920, αποσύρθηκε από την Ευρώπη με συνέπειες αποσταθεροποιητικές για όλο το οικοδόμημα, που είχε δημιουργήσει η ίδια κάτω από την ηγεσία του προέδρου της Woodrow Wilson. Εξάλλου ο Μεγάλος Πόλεμος, όπως τον ονόμασαν οι σύγχρονοί του, είχε εξαντλήσει οικονομικά και δημογραφικά τους ευρωπαίους

4. Ήδη από την αρχή του πολέμου το 1914 η Ιταλία είχε εγκαταλείψει το στρατόπεδο της Τριπλής Συμμαχίας και είχε συμμαχήσει με την Entente.

πρωταγωνιστές του και είχε σημάνει το οριστικό τέλος της παγκόσμιας ηγεμονίας της Ευρώπης.

Δύο από τις επιμέρους συνθήκες αφορούσαν τα ελληνικά συμφέροντα: η συνθήκη του Neuilly των νικητών του πολέμου με τη Βουλγαρία την 14/27 Νοεμβρίου 1919, που παραχωρούσε τη Δυτική Θράκη στις δυνάμεις της Entente (στην Ελλάδα παραχωρήθηκε στη συνέχεια από τους συμμάχους με απόφασή τους στο Συνέδριο του San Remo της Ιταλίας τον Απρίλιο 1920), και η συνθήκη των Σεβρών των νικητών του πολέμου με την Οθωμανική Αυτοκρατορία στις 28 Ιουλίου/10 Αυγούστου 1920. Η τελευταία συνιστούσε ουσιαστικό διαμελισμό της Τουρκίας και δεν επικυρώθηκε από τους εθνικιστές του Κεμάλ, που ανέτρεψαν το σουλτανικό καθεστώς και στη συνέχεια μετέτρεψαν τα υπολείμματα της Αυτοκρατορίας στο εθνικό κράτος της Τουρκίας. Για την Ελλάδα η Συνθήκη των Σεβρών σήμαινε τη δικαίωση των επιλογών του Βενιζέλου, καθώς αυτή επιδίκασε στην Ελλάδα μεγάλο μέρος της Ανατολικής Θράκης μέχρι τη γραμμή της Τσατάλτζας, τα νησιά του Αιγαίου, που βρίσκονταν στα χέρια των Ελλήνων ήδη από τον Πρώτο Βαλκανικό Πόλεμο, τη διοίκηση της Σμύρνης με την περιοχή της. Επίσης η συνθήκη περιόριζε σε σημείο αφοπλισμού τις στρατιωτικές δυνάμεις και το ναυτικό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και διεθνοποιούσε τη ζώνη των Στενών και άλλα λιμάνια της χώρας.⁵

Για την ανατροπή της Συνθήκης των Σεβρών οι εθνικές τουρκικές δυνάμεις υπό τον Μουσταφά Κεμάλ ξεκίνησαν πόλεμο κατά των δυτικών δυνάμεων. Η τελική επικράτηση των Τούρκων επισφραγίστηκε με τη Συνθήκη της Λωζάννης τον Ιούλιο του 1923.

5. Από τις άλλες συνθήκες, η συνθήκη των Βερσαλλιών (1919) αφορούσε τη Γερμανία, του Αγίου Γερμανού την Αυστρία (10 Σεπτεμβρίου 1919) και του Τριανόν την Ουγγαρία (4 Ιουνίου 1920).

Στην τελευταία αυτή πράξη του Ανατολικού Ζητήματος τόσο η Βρετανία, όσο και η Ελλάδα έπαιξαν πρωταγωνιστικό ρόλο. Το όραμα της ελληνικής εθνικής συγκρότησης, η καθ' ημάς Ανατολή, περιλάμβανε το σύνολο των εδαφών, όπου κατοικούσαν ελληνικοί πληθυσμοί. Ξεχωριστή θέση κατείχαν η Κωνσταντινούπολη, την οποία κάποια δόση διπλωματικού ρεαλισμού αναγνώριζε ως χώρο διεθνούς ενδιαφέροντος, καθώς και τα παράλια της Μικράς Ασίας. Η διεκδίκηση των εδαφών στο συνέδριο της ειρήνης, ενόψει μάλιστα των επιθέσεων, που δέχονταν από τους Τούρκους εθνικιστές, απέφερε στο Βενιζέλο άδεια των μεγάλων δυνάμεων να αποβιβάσει η Ελλάδα στρατό στη Σμύρνη τον Μάιο του 1919 και να αναλάβει τη διοίκηση της Σμύρνης με την ενδοχώρα της. Σύμφωνα με τη Συνθήκη των Σεβρών, που ακολούθησε, η Σμύρνη και η περιοχή της παρέμεναν υπό οθωμανική κυριαρχία αλλά η οριστική της τύχη θα κρινόταν πέντε χρόνια μετά την εφαρμογή της Συνθήκης σε δημοψήφισμα.⁶

Η διπλωματική αυτή επιτυχία όμως ενέπλεξε την ήδη εξαντλημένη Ελλάδα σε πόλεμο με την Τουρκία επί εχθρικού εδάφους και την αποξένωσε από τα διπλωματικά της στηρίγματα. Το δραματικό αποτέλεσμα εισέπραξε το σύνολο των Ελλήνων της Μικράς Ασίας με τη φυσική του εξόντωση ή τον βίαιο εκπατρισμό του. Η καταστροφή του ελληνισμού της Μικράς Ασίας και του συνόλου της εκεί ορθόδοξης παρουσίας συμπυκνώνεται εμβληματικά στην πυρπόληση της Σμύρνης

6. Την άδεια της διάσκεψης της ειρήνης η ελληνική πλευρά χαρακτήρισε ως εντολή. Ωστόσο, σε καμία περίπτωση δεν αποτελούσε εντολή με την έννοια της εντολής (mandate) της Κοινωνίας των Εθνών (βλ. παρακάτω).

Συγκεκριμένα το άρθρο 83 της συνθήκης των Σεβρών όριζε ότι μετά την πάροδο πέντε ετών θα μπορούσε η τοπική βουλή να ζητήσει από το Συμβούλιο της Κοινωνίας των Εθνών την υπαγωγή της Σμύρνης στην ελληνική κυριαρχία. Το Συμβούλιο όμως θα μπορούσε να ζητήσει να προηγηθεί σχετικό δημοψήφισμα.

και τις ωμότητες που τη συνόδευσαν το Σεπτέμβριο 1922. Η ελληνική ήττα τερματίστηκε στρατιωτικά με την ανακωχή των Μουδανιών στις 29 Σεπτεμβρίου/11 Οκτωβρίου 1922 και επισφραγίστηκε διπλωματικά με τη Σύμβαση της Λωζάννης της 17/30 Ιανουαρίου 1923, διμερή ελληνοτουρκική συμφωνία η οποία για πρώτη φορά στην παγκόσμια ιστορία προέβλεπε *υποχρεωτική ανταλλαγή* των πληθυσμών με μόνο κριτήριο εθνικότητας το θρήσκευμα.

Το 1922 υπήρχε ήδη εμπειρία συμφωνιών ανταλλαγής μειονοτικών πληθυσμών και των κινδύνων που τους συνόδευσαν. Η ανταλλαγή πληθυσμών που προβλέφθηκε το 1914 για τους Μουσουλμάνους της Μακεδονίας και τους Έλληνες της Σμύρνης και της Θράκης θα ήταν εθελοντική, ωστόσο κατέληξε στη συνέχεια σε διώξεις κατά των Ελλήνων των περιοχών αυτών και στον εκπατρισμό τους. Η αμοιβαία ανταλλαγή των μειονοτήτων μεταξύ Βουλγαρίας και Ελλάδας, που προέβλεπε η Συνθήκη του Νείγυ του 1919, θα ήταν επίσης εθελοντική. Ωστόσο, ο εθελοντικός χαρακτήρας των ανταλλαγών έδινε το κίνητρο για διώξεις και ωμότητες κατά των μειονοτήτων. Κάτω από αυτό το πρίσμα, ο υποχρεωτικός χαρακτήρας που δόθηκε στην ανταλλαγή των πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας το 1923, παρά τη μεγάλη σκληρότητα της ρύθμισης, μπορεί να θεωρηθεί ότι απέβλεπε στην προστασία τουλάχιστον της ζωής των προσφύγων.

Εκτός από τον υποχρεωτικό χαρακτήρα της ανταλλαγής των πληθυσμών, η Σύμβαση της Λωζάννης όριζε ότι υπόκειντο στην ανταλλαγή οι χριστιανοί ορθόδοξοι της Τουρκίας με εξαίρεση τους ορθοδόξους της Κωνσταντινούπολης, που ήσαν εγκατεστημένοι στην Πόλη πριν από το 1918, και από τους ορθοδόξους των νησιών Ίμβρου και Τενέδου. Επίσης το δρόμο για την Τουρκία υποχρεώνονταν να πάρουν οι μουσουλμάνοι της Ελλάδας με εξαίρεση αυτούς της Δυτικής Θράκης. Η ανταλλαγή ολοκληρώθηκε ανάμεσα στο 1923 και το 1925.

Η Συνθήκη της Λωζάννης της 24 Ιουλίου 1923⁷ ανάμεσα στους νικητές του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου και την Τουρκία αντικατέστησε τη Συνθήκη των Σεβρών. Ως προς τα ελληνικά ζητήματα καθόρισε τα χερσαία σύνορα ανάμεσα στην Ελλάδα και την Τουρκία στον Έβρο, επανέφερε τα νησιά Ίμβρο και Τένεδο στην Τουρκική κυριαρχία, όρισε την καταβολή πολεμικής αποζημίωσης από την Ελλάδα, στα νησιά του βορείου Αιγαίου τέθηκαν περιορισμοί στον εξοπλισμό τους, ενώ αποστρατιωτικοποιείτο η ζώνη των Στενών. Επίσης διακήρυξε την ελευθερία διέλευσης από τα Στενά. Τέλος, ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως έχασε το καθεστώς του αρχηγού της κοινότητας των ορθοδόξων.

Ο τελικός διακανονισμός και συμψηφισμός των εκατέρωθεν οικονομικών αξιώσεων ολοκληρώθηκε με τη σύμβαση οριστικής εκκαθάρισης των διαφορών τον Ιούνιο 1930, η οποία προηγήθηκε του συμφώνου φιλίας μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας τον Οκτώβριο 1930. Οι συνθήκες αυτές αποτέλεσαν την κατ' εξοχήν καμπή στη διεθνή πολιτική της Ελλάδας θέτοντας οριστικό τέρμα στο αλυτρωτικό όραμα, με το οποίο είχε ταυτιστεί το ελληνικό έθνος κατά τον πρώτο αιώνα της πολιτικής του συγκρότησης.

Το τέλος των εγγυήσεων

Κατά την μακρά διαδικασία ίδρυσης του ελληνικού κράτους είχε γίνει πρόβλεψη να τεθεί αυτό κάτω από την εγγύηση των Μεγάλων Δυνάμεων. Ωστόσο, παρά τις προσπάθειές τους, η Βρετανία, η Γαλλία και η Ρωσία ουδέποτε υπέγραψαν χωριστή συνθήκη εγγυήσεων, η οποία να προσδιορίζει το ακριβές περιεχόμενο των εγγυήσεων αυτών --ούτε καν τη δέσμευσή τους να μετάσχουν στις ελληνικές εγγυήσεις-- εξ αιτίας των μεταξύ τους ανταγωνισμών. Έτσι, ακριβώς λόγω της

7. Η Ελλάδα έθεσε σε εφαρμογή το νέο ή γρηγοριανό ημερολόγιο την 15/28 Φεβρουαρίου 1923. Επομένως μετά την 1 Μαρτίου 1923 δεν ίσχυε το ιουλιανό ημερολόγιο.

ασάφειας που τις περιέβαλλε, η ιδέα των εγγυήσεων προσφερόταν ως εργαλείο για τη νομιμοποίηση των επεμβάσεων των Μεγάλων Δυνάμεων, όπως έγινε για παράδειγμα με την επίκληση των εγγυήσεων από τη Γαλλία το 1917 για να εξαναγκάσει τον βασιλιά Κωνσταντίνο να εγκαταλείψει το θρόνο του υπέρ του γιού του Αλέξανδρου. Αυτή η εξέλιξη οδήγησε στη συνέχεια στην εγκατάσταση του Ελευθέριου Βενιζέλου και της κυβέρνησής του από τη Θεσσαλονίκη στην Αθήνα και την ενοποίηση της διχασμένης ελληνικής επικράτειας, την είσοδό της στο πόλεμο και τη συμμετοχή της στο συνέδριο της ειρήνης με την πλευρά των νικητών. Κατά συνέπεια, με την υπογραφή όμως της Συνθήκης των Σεβρών --και πριν από την εμπλοκή της χώρας στη μικρασιατική περιπέτεια-- η Ελλάδα ήταν ένα από τα ισχυρότερα κράτη της περιοχής. Έτσι ο ρόλος των εγγυήσεων είχε πάψει να υφίσταται. Επιπλέον οι εγγυήσεις είχαν απονομιμοποιηθεί από την ωμή άσκηση παρέμβασης το 1917. Κυρίως όμως τη *συλλογική ασφάλεια* όλων των κρατών εγγυάτο η Κοινωνία των Εθνών, ο νέος διεθνής θεσμός που ίδρυσε η Συνθήκη των Βερσαλλιών (1919).

Την ίδια ημέρα που υπογράφηκε η Συνθήκη των Σεβρών με την Οθωμανική Αυτοκρατορία υπογράφηκε στο ίδιο παρισινό προάστειο και η Συνθήκη των Σεβρών για την προστασία των μειονοτήτων στην Ελλάδα ανάμεσα στους νικητές του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου αφ'ενός και την Ελλάδα αφ'ετέρου. Η τελευταία αυτή συνθήκη στο προοίμιό της περιλάμβανε την οριστική κατάργηση των εγγυήσεων. Η διατύπωση έχει ενδιαφέρον, διότι διατηρεί ένα μέτρο ασάφειας, καθώς δεν αναφέρεται σε κατάργηση "εγγυήσεων", οι οποίες δεν είχαν ιδρυθεί ποτέ τυπικά, αλλά στην άρση των συνεπειών τους πάνω στην εθνική κυριαρχία της χώρας. Συγκεκριμένα το προοίμιο της συνθήκης όριζε:

... η Ελλάς δέον να απαλλαγή *μερικών υποχρεώσεων* ας έχει αναλάβει *απέναντι Δυνάμεων τινών* και [ότι] εις τας υποχρεώσεις ταύτας δέον να

υποκατασταθώσιν έτεραι προς την Κοινωνίαν των Εθνών.⁸

Επειδή τέλος η Ελλάς δέον ωσαύτως να απαλλαγή άλλων υποχρεώσεων ας έχει αναλάβει απέναντι Δυνάμεων τινών και αίτινες περιορίζουσι την πλήρη εσωτερικήν κυριαρχίαν αυτής...

Μέσα από τη διατύπωση φωτίζεται με αποκαλυπτικό τρόπο η άποψη των Μεγάλων Δυνάμεων⁹ για τη σχέση εξάρτησης της χώρας από αυτές και τον περιορισμό ως προς "την πλήρη εσωτερικήν κυριαρχίαν." Αν όμως για τις ανάγκες σταθερότητας του διεθνούς συστήματος του 1815 αρκούσαν οι συγκεκριμένοι και απροσδιόριστοι περιορισμοί στο νέο κράτος, για την ίδια ανάγκη σταθερότητας το νέο διεθνές σύστημα της Συνθήκης των Βερσαλλιών προσαρμόστηκε επινοώντας το θεσμό των εντολών (mandates) της Κοινωνίας των Εθνών, δηλαδή της ανάθεσης, εκ μέρους της Κοινωνίας των Εθνών, στη Γαλλία και τη Βρετανία της διακυβέρνησης των νέων κρατών, που κρίνονταν ασταθή. Τώρα τα κράτη αυτά προέκυψαν στη Μέση Ανατολή από τα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας¹⁰ και στην Αφρική από τις γερμανικές αποικίες. Στο εξής όμως οι συγκρούσεις συμφερόντων στην Ανατολική Μεσόγειο και τη Μέση Ανατολή δεν θα προσγράφονταν πλέον στην ιστοριογραφία του Ανατολικού Ζητήματος παρά την καθοριστική κληρονομιά που αυτό άφησε στην περιοχή.

8. Εδώ υπονοείται η υποχρέωση προστασίας των μειονοτήτων.

9. Όλες οι συνθήκες του τέλους του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου αφορούσαν τη Βρετανία και τη Γαλλία και όχι τη Ρωσία, καθώς, μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση του 1917, η Ρωσία είχε ήδη υπογράψει χωριστή συνθήκη με τις κεντρικές δυνάμεις (Συνθήκη του Brest-Litovsk, 3 Μαρτίου 1918).

10. Η Παλαιστίνη, η Υπεριορδανία και η Μεσοποταμία παραχωρήθηκαν στη Βρετανία και η Συρία και ο Λίβανος στη Γαλλία.

Οι συνέπειες της Συνθήκης της Λωζάννης για την Ελλάδα

Στην περιοδολόγηση της νεότερης ελληνικής ιστορίας η Συνθήκη της Λωζάννης σηματοδοτεί μια μεγάλη και πολυσήμαντη τομή.

Βγαίνοντας από την περίπλοκη δυναμική του Ανατολικού Ζητήματος, η ελληνική κοινωνία εκκαλείτο σε ένα επίπονο έργο αναπροσδιορισμού της ως έθνους μέσα στη μεταπολεμική πραγματικότητα. Το ευρύτερο, πολυ-κεντρικό διεθνές πλαίσιο της μεσοπολεμικής περιόδου χαρακτηριζόταν πλέον από νέα δεδομένα. Ο πόλεμος είχε εξαντλήσει τις ευρωπαϊκές δυνάμεις, η οικονομική και κοινωνική αναταραχή έπληττε με σφοδρότητα την Ευρώπη. Έτσι το τέλος του Ανατολικού Ζητήματος συνέπεσε με την πτώση της ευρωπαϊκής ισχύος. Ωστόσο, η Μέση Ανατολή, πέρα από την παλαιά της στρατηγική, αποκτούσε τότε μια νέα οικονομική σημασία χάρη στην ανακάλυψη των κοιτασμάτων πετρελαίου, καύσιμο το οποίο ήδη από το 1912 χρησιμοποιούσε ο βρετανικός στόλος.

Μέσα στην Ελλάδα η εκτέλεση της κορυφής του βασιλικού κόμματος στις 15 Νοεμβρίου 1922 μετά τη καταδίκη των "έξ" ως υπαιτίων της Μικρασιατικής Καταστροφής, έφερε ένα επίπεδο της βίας, η οποία, παρόλο που παρεισέφρευε στην ελληνική πολιτική κατά διαστήματα και με κυμαινόμενη ένταση¹¹, τώρα πλέον εγκαταστάθηκε στο πλαίσιο της ομαλότητας της πολιτικής ζωής. Παράλληλα δε με την κρίση *νομιμοποίησης*, που είχε ξεσπάσει με τον Μεγάλο Διχασμό του 1915, προκάλεσε στην ελληνική κοινωνία συνολική και βαθιά πολιτική αποσταθεροποίηση, που φαίνεται να τερματίστηκε μόνο το 1974. Επιπλέον, αν η Ελλάδα είχε χάσει τα ευρωπαϊκά της στηρίγματα με την αλλαγή πλευσης, που σηματοδότησε η επαναφορά του γερμανόφιλου βασιλιά Κωνσταντίνου μετά τις εκλογές του 1920, οι θανατικές εκτελέσεις του Νοεμβρίου του 1922 επέτειναν τη διεθνή πολιτική απομόνωση.

11. Εμφύλιες συγκρούσεις, δολοφονίες ηγετών, ληστεία, αγροτικές εξεγέρσεις, ανταρτικός πόλεμος, διώξεις και εθνοκαθάρσεις.

Αντίθετα όμως, το πρωτοφανές κύμα ανθρωπιστικής υποστήριξης για την αντιμετώπιση των προβλημάτων επιβίωσης των προσφύγων κινήθηκε από την Κοινωνία των Εθνών και διεθνείς ανθρωπιστικές οργανώσεις.

Το '22 σήμανε την οριστική εγκατάλειψη του αλυτρωτικού προγράμματος που είχε αποτελέσει την συνεκτική εθνική ιδεολογία, την Μεγάλη Ιδέα, για τα εκατό πρώτα χρόνια ύπαρξης του ελληνικού βασιλείου. Κατά συνέπεια εγκαταλείφθηκε η πολιτική εδαφικής επέκτασης και αντικαταστάθηκε από την υποστήριξη των υπάρχουσών συνθηκών, πολιτική που ακολούθησαν τα περισσότερα ευρωπαϊκά κράτη. Εξάιρεση αποτελούσαν όσα κράτη θεωρούσαν ότι αδικούνταν από τις συνθήκες και απέβλεπαν στην αναθεώρησή τους. Τα κράτη αυτά, δηλαδή η Γερμανία, η Ουγγαρία, η Ιταλία και η Βουλγαρία¹², αποκαλούνται *αναθεωρητικά κράτη*.

Εγκαταλείποντας τη Μεγάλη Ιδέα οι Έλληνες εγκατέλειψαν και την εξωστρέφειά τους. Αποκόπηκαν από τα μεγάλα διεθνή εμπορικά δίκτυα των ομογενών, καθώς και αυτά είχαν πληγεί από τον πόλεμο. Η νέα εσωστρέφεια, στην οποία κατ'ανάγκη κατευθυνόταν ο ελληνισμός, έπρεπε τώρα να δει το ελληνικό έθνος με νέα όρια και νέες αναφορές. Η νέα ελληνική ταυτότητα θα μπορούσε πλέον να έχει τη συνεκτικότητα της παλαιάς εθνικής ιδέας, την οποία για έναν αιώνα είχαν εξαγάγει όπου ζούσαν Έλληνες με επιτυχία, μόνο αν η νέα ταυτότητα συμπεριλάμβανε και τους κόσμους των προσφύγων, οι οποίοι πλέον αποτελούσαν τον ένα στους πέντε Έλληνες πολίτες.

12. Η Βουλγαρία απέβλεπε στην ανάκτηση της Δυτικής Θράκης μέσω αναθεώρησης της συνθήκης του Neuilly.